

**Внесок журналу "Україна" у розвиток
історико-краєзнавчих студій**

У статті проаналізовано історико-краєзнавчу проблематику, представлену на сторінках журналу "Україна". Висвітлено основні дискусійні питання з історії вітчизняної регіоналістики, оприлюднені на шпальтах часопису. З'ясовано внесок опублікованих в "Україні" публікацій у розробку краєзнавчої тематики.

Ключові слова: журнал "Україна", вітчизняна регіоналістика, історико-краєзнавчі дослідження.

В статье проанализировано историко-краеведческую проблематику, представленную на страницах журнала "Украина". Отражены основные дискуссионные вопросы с истории отечественной регионалистики, обнародованные на страницах журнала. Выяснен вклад изложенных в "Украине" публикаций в изучение краеведческой проблематики.

Ключевые слова: журнал "Украина", отечественная регионалистика, историко-краеведческие исследования.

In the article historical problems of regional ethnography introduced on the pages of the journal "Ukraine" are analysed. The main discussible questions on native history of regional ethnography are elucidated, which were presented in the magazine "Ukraine". The contribution of published in the "Ukraine" journal works into elaboration of regional ethnography theme is found out.

Key words: the journal "Ukraine", native regional ethnography, historical research of regional ethnography.

Від початку свого існування журнал "Україна" був невід'ємною частиною української історіографії і віддзеркалював її реальний стан і тенденції розвитку. Створений як орган Українського Наукового Товариства у Києві, часопис завдяки високому науковому рівню та універсальності тематики, посів провідні позиції серед істориків Наддніпрянщини. Бурхливий розвиток суспільного життя у першій третині ХХ ст., процеси демократизації, піднесення національної самосвідомості сприяли активізації видавничої діяльності та розвитку українознавчих досліджень. У цьому національному русі часопис "Україна" посідав особливе місце, з огляду на специфіку виконуваних ним історико-наукових завдань. Одним із напрямів наукових зацікавлень авторів

українознавчого видання була тематика краєзнавства, яка входила у сферу наукових інтересів співробітників журналу. Так, характеристика краєзнавчих публікацій на сторінках "України" дасть можливість дослідити актуальні проблеми історії окремих регіонів, а також з'ясувати внесок авторів часопису у вітчизняну регіоналістику.

Кількість заміток краєзнавчого характеру, оприлюднених на шпальтах "України" порівняно була незначною. Основні питання, які потрапляли в поле зору авторів, стосувалися проблем заселення певних територій, розвитку сільської і міської інфраструктури, статистичних даних населення конкретних місцевостей, соціального устрою, політичного та економічного розвитку регіонів.

Одним із головних сюжетів публікацій історико-краєзнавчого напрямку була суспільно-політична та економічна історія населених пунктів – міст, містечок, окремих поселень. Оскільки "Україна" була київським виданням, цілком очікувано у фокусі досліджень перебувало краєзнавство Київщини. Висвітлення вказаної проблематики на сторінках журналу наочно простежується на основі матеріалів з історії Києва і його околиць. Серед публікацій краєзнавчого профілю можна назвати розвідку київського вченого, одного з постійних дописувачів "України" Володимира Щербини, присвячену історії Київської губернії на початку XIX ст. Так, об'єктом дослідження автора стала рукописна книга, що зберігалася у фондах бібліотеки історичної секції ВУАН та містила опис усіх повітів Київської губернії, складений у 1803 р. під керівництвом губернського землеміра Масловського [1, с. 54]. В. Щербина припускав, що така копітка праця велася під безпосереднім головуванням міського губернатора Петра Панкратьєва, який багато зробив для економічного розвитку Києва [1, с. 55]. Коротко виклавши його біографію, історик докладно описав структуру книги і подав її зміст. Він також зазначав, що вказаний рукопис містить відомості про соціальний устрій і економічний розвиток двадцяти повітів Київської губернії і є цінним джерелом до історії Київської землі кінця XVIII – початку XIX ст. [1, с. 55–59].

Інша розвідка дослідника, опублікована в "Україні", розкриває нам маловідомі сторінки з історії міського життя Києва у 1820-х рр. На прикладі листування начальника київського відділу корпусу жандармів підполковника Рутковського з шефом жандармів Бенкендорфом В. Щербина висвітлив діяльність міських урядовців та членів магістрату [2, с. 112–113]. У статті дослідник зробив головний акцент на зловживаннях владою урядовцями та членами київського магістрату, проаналізовані на основі письмових донесень Рутковського. Серед них були названі військовий губернатор Жолтухін, губерніяльний

прокурор Каменський, радник губернiального правлiння Подолинський та iн. [2, с. 116–117]. На пiдставi опрацьованих листiв учений зробив висновок, що правосуддя у мiстi Києвi "м'яко кажучи немає", оскiльки губернiальнi чиновники пов'язанi родинними зв'язками i це, як наслiдок, призводило до зловживань владними повноваженнями. Всi спроби Рутковського, як зауважив автор, вести боротьбу з цим злочинним явищем наштовхувалися на опiр з боку мiсцевих представникiв державної влади. Дiяльнiсть органiв самоврядування, пiдсумував В. Щербина, паралiзувалася втручанням російського уряду у вибори вiйта i членiв маiстрату, а також передачею контролю над iхньою роботою вiд мiської громади до рук губернаторiв та пiдкупного чиновництва.

До проблем київського мiського життя у 40-х рр. ХІХ ст. звертала-ся також дослiдниця вiтчизняної минувшини, сестра М. Грушевського – Ганна Шамрай. Об'єктом уваги iсторика стали спогади українського педагога i мемуариста Автонома Акимовича Солтановського. За словами авторки, вказанi мемуари частково публiкувалися на сторiнках "Київської Старовини" у 1890-х рр. [3, с. 77]. Дослiдниця наголосувала на тому, що редакцiя припинила друк записок у 1894 р., зазначивши, що вони потребують критичного пiдходу i достовiрної перевiрки. Натомiсть Г. Шамрай, не погоджуючись з такими твердженнями, зазначала, що "спогади Солтановського мають iнодi дрiб'язковий характер, iнодi занадто суб'єктивнi [...], але вони iнтересно освiтлюють подiї суспiльного життя мiста, настрої та iнтереси iнтелiгенцiї того часу, дають багато цiнного матерiалу для iсторiї шкiльної справи на Волині, Подiллі та в Польщi" [3, с. 78]. Авторка докладно проаналiзувала змiст мемуарiв, вказуючи на iхню виняткову цiннiсть для характеристики соціальних умов дореволюцiйної Росiї та функцiонування педагогiчної системи на Киiвщинi. А. Солтановський, за її словами, описав навчання у Киiвському унiверситетi, життя студентiв i професорiв, органiзацiю студентських гурткiв, а також адмiнiстративнi порядки у Киiвській учбовiй щкрузi [3, с. 80]. У своїх спогадах автор оповiдав, зокрема, про хабарництво мiсцевих урядовцiв i про стан науки в Росiї. Цi описи, за словами Г. Шамрай, цензура не дозволила публiкувати у "Київській Старовинi". Вважаючи записки А. Солтановського цiнним джерелом до iсторiї київського мiського життя середини ХІХ ст. дослiдниця на сторiнках "України" опублiкувала уривки мемуарiв, присвяченi iсторiї унiверситетської науки в Києвi, студентського життя, дiяльностi кирило-мефодiївцiв, губернаторської канцелярiї Бiбiкова та iн. [3, с. 81–98].

Серед оприлюднених краєзнавчих публiкацiй окремої уваги заслуговують матерiали, присвяченi iсторiї мiста Чернiгова та Чернiгiв-

ського краю. Це, зокрема, рецензійна замітка Віктора Новицького, написана на працю М. Грушевського "Чернігів і Сіверщина в українській історії", що вийшла друком 1928 р. У ній критик проаналізував студію академіка, в якій простежено суспільно-політичний розвиток Чернігівщини у XI ст. [4, с. 146]. М. Грушевський, за словами рецензента, вважав, що Чернігів у 1023–1076 рр. здобув найбільшого політичного розвитку, що дозволило йому стати потужним економічним і політичним центром на північному сході країни.

До історії Чернігівського краю звертався також полтавський історик Дмитро Граховецький. В опублікованій статті автор подав перелік грамот та універсалів, датованих XVII–XVIII ст., наданих м. Чернігову та його мешканцям. Серед них назвемо, зокрема, універсал Брюховецького від 6 липня 1663 р. на підтвердження прав м. Чернігову та універсал Скоропадського від 28 січня 1709 р. про підтвердження прав чернігівської ратуші на млини, озера, села та ін. [5, с. 110].

Рецензійний відгук на сторінках журналу "Україна" отримали деякі цікаві зарубіжні видання з історії Закарпатського краю. Проблемі дослідження соціально-економічного розвитку Закарпаття у XIII–XV ст. була присвячена невелика замітка М. Грушевського. Об'єктом критичного, огляду вченого стала праця Євгена Перфецького, яка побачила світ 1924 р. у Братиславі. Докладно вивчивши зміст рецензованої книги, оглядач зауважив, що вона розкривала питання соціально-економічного розвитку сільського і міського населення, а також містила реєстр сіл і міст на території Закарпаття до кінця XV ст. [6, с. 136] Окрему увагу автор праці, зазначив критик, присвятив питанню поширення німецького права та становленню феодалних відносин в краї. М. Грушевський акцентував увагу читача на тому, що дослідник називав населення Закарпаття "руським народом", уникаючи констатації українського елементу. Є. Перфецький, за словами рецензента, ставив перед собою питання: Чим все-таки є закарпатська людність: українцями чи великоросами? Він був обережний у своїх висловлюваннях і доводив, що Закарпаття у XII–XIII ст. колонізували українці, але цей процес відбувався також за участю і великоросів [6, с. 137]. М. Грушевський не погоджувався з такими припущеннями і вважав гіпотезу автора вимушеним кроком з огляду на ті політичні умови, в яких доводилося йому працювати. Він зробив висновок, що політична обережність Є. Перфецького не забезпечила успіху його книзі і в чеських наукових колах вона не отримала схвальних відгуків.

Проблема суспільно-політичного розвитку Закарпатського краю вже у 20-х рр. минулого століття стала предметом критичної уваги київської дослідниці Ольги Андріївської. Авторка опублікувала рецен-

зійну розвідку на працю чеського історика Карла Матоушка "Podkarpatská Rus (Všeobecný zeměpis se zvláštním zřetělem k životu lidu)", спробувавши з'ясувати об'єктивні оцінки вченого з приводу суспільно-політичного становища Підкарпатської Русі під владою Чехословаччини у 20-х рр. ХХ ст. За словами рецензентки, дослідник у своїй праці подав докладну інформацію краєзнавчого характеру щодо географії, етнографії, демографії і соціально-економічних відносин у краї [7, с. 150]. Він, як вказувала О. Андрієвська, також описав становище сільського господарства, освіти і шкільництва, ремесла і торгівлі, повсякденний побут русинів. Книга чеського вченого, вважала українська дослідниця, побудована на основі систематичних узагальнень матеріалу і рекомендована для широкого читачького загалу. Для українського читача вона цікава насамперед тим, що містить інтересний матеріал з історії утворення Підкарпатської Русі та приєднання її до Чехословацької республіки. Ознайомившись зі змістом праці, рецензентка вказала також на те, що "автор не зміг утриматися на висоті наукової об'єктивності і вніс у книгу свої особисті політичні і національні симпатії, чим, до певної міри, позбавив її наукової вартості" [7, с. 150]. Він, стверджувала оглядачка, перейняв культивоване віками в Чехії москвофільство, що яскраво простежувалося на сторінках книги, зокрема в таких рядках: "Коли Чехія – наше обличчя до Західної Європи, то Підкарпатська Русь – наша рука, що показує на схід і будить приємну надію на майбутній союз з Росією" [7, с. 151].

Зауважимо, що авторка не погоджувалася зі своїм зарубіжним колегою, вважаючи таку ідею безоглядного москвофільства в час, коли чехи отримали свою державність, анахронізмом. Незважаючи на деякі неточності у студії чеського дослідника, цінним матеріалом для майбутніх істориків, за словами О. Андрієвської, стали оприлюднені статистичні дані, які містять інформацію про економічний розвиток краю, склад населення, рівень його освіченості та ін. [7, с. 153].

Розмаїття краєзнавчої проблематики на сторінках "України" наглядно простежується на матеріалах з історії Подільського краю. Вказане питання стало об'єктом уваги одного із авторів часопису Павла Клименка в контексті критичного огляду праці польського історика Леона Бялковського. Останній написав невеликий нарис, присвячений аналізу соціально-економічної історії Поділля у ХVІІ ст. [8, с. 193]. Студію польського колеги рецензент назвав корективом і доповненням відомої праці А. Яблоновського. У своєму нарисі Л. Бялковський найбільше уваги присвятив питанню економічного становища польської і руської шляхти на Поділлі. Досить побіжно автор, за словами оглядача, описав становище духовенства, в основному католицького,

а також селянства, акцентуючи свою увагу на еволюції шляхетського стану. Незважаючи на деякі недоліки, праця історика, як зауважив П. Клименко, містить цінний, хоча і фрагментарний, матеріал до соціальної історії Подільського краю [8, с. 194].

Наступна публікація краєзнавчого характеру розкривала питання географічного становища, клімату, геологічних умов розвитку Поділля на прикладі Кам'янець-Подільського краю. Цій проблемі присвятив працю Володимир Геринович. Його студія стала предметом критичної уваги подільського краєзнавця Опанаса Неселовського, який подав цілісну характеристику опублікованого матеріалу. Оглядач вказував, що прорецензована ним праця – це лише перша частина студії автора, в якій подано докладний опис рослинного і тваринного світу Кам'янець-Подільського краю, кліматичних умов, його географічне положення, площа, гідрологічні показники [9, с. 217].

Інша критична замітка О. Неселовського, присвячена уже другій частині книги згаданого автора, стосувалася демографічної характеристики Кам'янець-Подільського краю та економічної діяльності його людності. В. Геринович, за словами оглядача, подав цікаві таблиці зі статистичними даними, які ілюструють кількість населення, його соціальний та національний склад у період польської та російської експансії на Поділлі. Окрім того, дослідник визначив і описав густоту населення, поділ його за віковим принципом та антропологічними ознаками [10, с. 163]. Друга частина книги, за словами О. Неселовського, розкривала питання економічної та господарської діяльності населення краю від найдавніших часів до 20-х рр. минулого століття. Основний акцент автор зробив на періоді XVI ст., коли на Поділлі активно розвивалося зернове господарство, яке набуло промислового експортного характеру. Вказавши на окремі недоліки праці, зокрема наявність повторів у викладі матеріалу, відсутність переліку джерел і довідкової літератури, що ними користувався дослідник [10, с. 165], рецензент назвав її настільною книгою для всіх, хто цікавиться історією Подільського краю.

Поодинокими публікаціями представлена історія Північного Причорномор'я. У цьому ключі цікавою є критична замітка Миколи Ткаченка на працю одеського історика Євгена Загоровського. Нарис ученого, як зауважив оглядач, мав на меті окреслити цілісну картину розвитку Причорномор'я від найдавніших часів до останньої чверті XIX ст., подати короткий огляд перевірених наукою історичних відомостей про цей край і заповнити прогалини в навчальній літературі для слухачів вищої школи [11, с. 159]. У праці, зауважив рецензент, викладено матеріал з історії Північного Причорномор'я фактично до першої

половини XVIII ст. М. Ткаченко подав коротку характеристику змісту книги вказавши, що в ній одеський історик висвітлив період панування в причорноморських степах кочових племен, зокрема кімерійців, економічний розвиток краю у V–I ст. до н. е. та VIII–XIII ст. н. е., а також становище Причорномор'я у період татаро-монгольської навали і литовської експансії. Окремо Є. Загоровський зупинився на історії запорозького козацтва.

Поряд із позитивними моментами книги, оглядач зробив декілька критичних зауважень. Він вважав, що автор недостатньо висвітлив економічне значення грецьких колоній у Причорномор'ї, а також ті економічні зміни, які відбулися в краю після падіння Константинополя у XV ст. Окрім того, історик поверхово дослідив проблему запорозького козацтва, яке відіграло важливу роль у заселенні південної України [11, с. 160]. В цілому, незважаючи на вказані недоліки історичного нарису, М. Ткаченко високо оцінив працю свого колеги.

На сторінках "України" поодиноким винятком була також публікація галицького історика Остапа Павлика, присвячена розвитку Буковинського краю від найдавніших часів до 1848 р. Автор охарактеризував географічне положення Буковини, клімат, населення, економічний розвиток вказаних земель [12, с. 4–6]. Свою розвідку вчений почав із загальної характеристики Буковинського краю, висвітлив основні аспекти політичної історії цих земель, починаючи від I ст. н. е., коли вони перебували у складі римської провінції Дакії. Історик подав короткі відомості про заселення краю слов'янськими племенами, зокрема антами (VI ст.), а також докладно висвітлив становище Буковини у складі Київської Русі, її політичний та економічний розвиток. Цікавими є також матеріали, які розкривають становище слов'янського краю у складі Молдовського князівства (XIV–XVIII ст.) [12, с. 8–9] та Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії. На останньому періоді вчений зупинився найбільш докладно, акцентуючи увагу читача на суспільно-політичному й економічному розвитку краю у вказану добу [12, с. 10–14].

Отже, необхідно зазначити, що регіональна проблематика на сторінках "України" була представлена невеликими розвідками і критичними оглядами. Поміж історичних краєзнавчих розробок, що знайшли місце на шпальтах часопису, присутні дописи етнографічної та історико-географічної тематики, які розкривали питання економічного та суспільного розвитку окремих регіонів України, зокрема Київщини, Поділля, Чернігівщини та ін. Необхідно також підкреслити, що друк краєзнавчого матеріалу редакція здійснювала з метою популяризації часопису в невеликих містах.

Значимо, що у 1920-х рр. краєзнавча робота зосереджувалася навколо журналу "Краєзнавство", що став видавничим органом Українського комітету краєзнавства. На шпальтах вказаного видання публікувалися науково-методичні розробки, практичні вказівки, ілюстрації досягнень у справі вивчення окремих районів. Це, в свою чергу, пояснює той факт, що на сторінках "України" питання вітчизняної регіоналістики не були представлені чисельно, оскільки вже існував спеціалізований часопис, який займався студюванням вказаної проблематики. Незважаючи на незначну кількість краєзнавчих публікацій, які побачили світ на сторінках "України", журнал все-таки слід розглядати як один з осередків вивчення регіональної історії в першій третині ХХ ст.

Література

1. Щербина В. Київ і Київщина на початку ХІХ віку / В. Щербина // Україна. – 1929. – Кн. 33. – С. 54–59.
2. Щербина В. Київ в 20-х роках ХІХ ст. (3 матеріалів жандармського архіву) / В. Щербина // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С. 112–118.
3. Шамрай Г. Оповідання А. А. Солтановського про київське життя 1840-х рр. опущені з цензурних мотивів при виданні 1890-х рр. / Г. Шамрай // Україна. – 1924. – Кн. 3. – С. 77–98.
4. Новицький В. [Рец. :] Грушевський М. Чернігів і Сіверщина в українській історії / В. Новицький // Україна.–1930. – Кн. 42. – С. 146–147.
5. Граховецький Д. Документи до історії м. Чернігова / Д. Граховецький // Україна. – 1927. – Кн. 3. – С. 108–110.
6. Грушевський М. [Рец. :] Perfeckij E. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století ХІІІ–ХV ww / М. Грушевський // Україна. – 1928. – Кн. 3. – С. 136–137.
7. Андрієвська О. [Рец. :] Matoušek K. Podkarpatská Rus (Všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu) / О. Андрієвська // Україна. – 1925. – Кн. 6. – С. 150–153.
8. Клименко П. [Рец. :] Białkowski L. Podole w ХVІІ wieku. Rysy społeczne i gospodarcze / П. Клименко // Україна. – 1924. – Кн. 1–2. – С. 193–194.
9. Неселовський О. [Рец. :] Геринович В. Кам'яниччина. Частина перша. Природа / О. Неселовський // Україна. – 1927. – Кн. 1–2. – С. 217–218.
10. Неселовський О. [Рец. :] Геринович В. Кам'яниччина. Частина друга. Населення й його економічна діяльність / О. Неселовський // Україна. – 1928. – Кн. 1. – С. 162–166.
11. Ткаченко М. [Рец. :] Загоровський Є. Очерк истории северного Причерноморья / М. Ткаченко // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С. 159–160.
12. Павлік О. Буковина до 1848 року / О. Павлік // Україна. – 1928. – Кн. 1. – С. 4–14.